

SZEMLE

EGY MÁSIK ERDÉLY

A II. József abszolutista reformjai és a kommunista diktatúrák közötti időszak erdélyi politikai és szakmai elitjének formálódásával foglalkozó angol nyelvű kötet tizenegy tanulmányt tartalmaz Karády Viktor (Victor Karady) és Török Borbála Zsuzsanna szerkesztésében, melyek többsége nagyívű kutatások egy-egy szeletét mutatja be. A tanulmányokat, regionális és időrendi összefüggéseiken túl, az köti össze, hogy szakítanak a régió vizsgálatakor gyakran használt etnikai-nacionalista narratívájú megközelítésekkel.

A kötet három fő részből áll: az első az Erdélyt érintő oktatási trendekkel, a második az erdélyi politikai és szakmai elit csoportjaival foglalkozik, a harmadikban pedig egyéb román régiók politikai és nemzetiségi kérdéseinek összehasonlító elemzéseit találhatók.

Joachim von Puttkamer az oktatással kapcsolatos modernizációs törekvéseknek keretet biztosító törvények és szabályozások történetét tekinti át: II. József a közoktatás alapjait megteremtő oktatási reformjaitól indulva vizsgálja az etnikailag és vallásilag is sokszínű régió közoktatásának kialakulását és változásait. Puttkamer részletesen elemzi a különböző egyházak és nemzetiségek oktatáspolitikáinak a közoktatás megteremtésével és szabályozásával kapcsolatos törvények (Norma Regia, Eötvös-törvény) hatására történt változásait, bemutatja azokat a lépéseiket (szabályozások, reformok, az oktatási intézmények struktúrájának átalakítása), melyekkel részben a törvényhozók elvárásainak igyekeztek megfelelni, részben pedig saját autonómiájuk megőrzésére törekedtek. Felvázolja az etnikai erőviszonyok változásával párhuzamos folyamatokat, amelyek 1914-re megingatták az addig az állam szabta keretek között működő egyházi és etnikai kötődésű iskolák kiegyensúlyozott rendszerét, mintegy előrevetítve a Habsburg Monarchia rendszerének összeomlását is. A tanulmány irodalomjegyzéke az 1780 és 1914 közötti Erdély oktatási kérdéseivel foglalkozó publikációk gazdag bibliográfiáját tartalmazza.

Seven Cristian Oancea esettanulmányában az erdélyi lutheránus papság peregrinációjának a reformkor (*Vormärz*) időszakában történt átalakulásával foglalkozik. Az esettanulmány az 1821-ben Bécsben alapított Protestáns Teológiai Karon folyó képzés hatásait vizsgálja az erdélyi szász teológusok körében. A Fakultást azután hozták létre, hogy 1818-ban, egy erdélyi teológus diák által elkövetett gyilkosság következményeképp, kitiltották az erdélyi diákokat a német egyetemekről. Az általános tiltás 1830-ig volt érvényben, a részbeni korlátozásokat csak 1848 után oldották fel teljesen. A bécsi intézmény létrehozásával a Habsburgok kimondott célja a korábbi, elsősorban német egyetemekre irányuló peregrinációs gyakorlat átalakítása, a protestáns lelkészek képzési rendszerének megváltoztatása volt, így például 1837-től kötelezővé tették a lutheránus lelkészek számára az egyetemi tanulmányokat. A szerző elemzi a Habsburgok kezdeményezése által kiváltott reakciókat, a lutheránus értelmiség ragaszkodását a német egyetemekhez, és a bécsi képzés szerepét az egyéni és kollektív identitás formálásában.

Pálffy Zoltán az etnikai és vallási meghatározottságoknak az erdélyi diákok pályaválasztására gyakorolt hatását vizsgálja a 20. század első két évtizedében. A szerző Kolozsváron és Budapesten jogot vagy orvostudományt tanult erdélyi diákok adatait vizsgálva feltárja a különböző vallási és etnikai csoportokhoz tartozó diákok esélyét a felsőoktatásban való továbbtanulásra, és bemutatja az egyes csoportokhoz kapcsolódó tipikus szakválasztásokat. (Jellegzetesen a németek a mérnöki, a zsidók az orvosi, a magyarok a jogi pályát választották.) Elemzi a tanulmányok és az etnikumon belüli társadalmi mobilitás kapcsolatát, amelyre jellemző, hogy míg az erdélyi románok közösségében a felsőoktatásban való részvétel növelte a középosztály méretét, addig a magyaroknál a közösség 19. század végi osztálystruktúrája konzerválódott.

Victor Karády a dualizmus kori erdélyi oktatásban megfigyelhető felekezeti egyenlőtlenségeket vizsgálja, elsősorban az 1910-es népszámlálás

adatainak feldolgozására építve. Erdélyben a zsidó vallásúak voltak messze a legiskolázottabbak, őket követték a római katolikusok, a lutheránusok, unitáriusok és kálvinisták, míg a görög-keleti katolikusokra és ortodoxokra sokkal alacsonyabb iskoláztatási szint volt jellemző. A skála két vége között hatalmas különbségek voltak: míg a zsidók három-négyszer iskolázottabbak voltak az átlagnál, addig az ortodoxok jóval az átlag alatt maradtak; az elitképzésben való részvétel azonban nem állt fordított arányban például az írástudatlanok arányával az egyes csoportokon belül. A szerző az Erdélyben jelen lévő sokszínű oktatási rendszer bemutatásával, a képzésben való részvétel felekezethez kötődő trendjeinek, illetve a lakosság foglalkozási és lakóhely szerinti megoszlásának elemzésével vizsgálja az egyes felekezetek tagjainak eltérő esélyeit az oktatásban.

A második részben szereplő, az erdélyi társadalmi elit csoportjaival és az elithez kapcsolódó politikával foglalkozó írások a kötetbe kronológiai sorrendben kerültek: a 18. század közepétől 1940-ig tartó időszakot ölelik fel.

Theodora Daniela Sechel tanulmányában az 1770-es van Swieten-féle reform következményeit vizsgálja Erdélyben. A reform hatására alapították meg Kolozsváron az Orvosi Liceumot és kezdtek elgyógyászereket és bábákat is képezni a hagyományos általános orvosi és sebészi képzés mellett, illetve olyan intézményeket hoztak létre, mint a *Commissio Sanitatis* (Egészségügyi Főbiztosság) vagy a *Cordon Sanitare*, az Erdély határain felállított karanténállomások. Ezzel párhuzamosan az addig marginalizált helyzetű, gyakran szegénységben élő orvosok, származásuktól függetlenül, a magasabb szintű képzés és szakmájuk intézményesedésének hatására tanult, felvilágosodott emberként a társadalmi elit tagjává váltak, gyakran hoztak létre tudós társaságokat, aktív részt vállaltak az általános egészségügyi ismeretek terjesztésében és az orvospérezés fejlesztésében. A szerző a korabeli orvosok szakmai és társadalmi tevékenységeinek leírásával mutatja be, hogyan befolyásolta a szakma intézményesedése az orvosok társadalmi helyzetét és presztízsét.

Török Borbála Zsuzsanna két, a 19. század közepén alapított regionális tudós társaság, az Erdélyi Szászok Honismereti Egyesülete (*Verein für Siebenbürgische Landeskunde*, 1842–1944) és az Erdélyi Múzeum Egyesület (*EME*, 1857–1945) létrejöttének és szellemiségének európai és erdélyi kontextusával foglalkozik: ezek a polgári szer-

vezetek, csakúgy, mint az intellektuális és szakmai elit, Erdély városi lakosságát reprezentálták, mindkét csoport tagjai közt megtalálhatóak voltak a politikai, vallási és hivatalnoki elit tagjai. Tevékenységükben gyakran került konfliktusba a felvilágosodás elméletben elfogadott eszmerendszere és a szervezetekhez kapcsolódó nemzeti közösségek identitáspolitikája. A tudományt a társadalmi beágyazottság normái és intézményi dinamikája által erősen determinált cselekvésnek tekintették. A társaságok népszerűsége és legitimitása nagyban múltott azon, hogy mennyire képesek népszerűek lenni, ehhez pedig jó esz-közként szolgált az intézményi források (iskolák, templomok és az állam) mobilizálása mellett a nemzeti értékeket hangsúlyozó történelmi tudás és emlékezet bevetése is – erőteljes patriotia jelleggel adva tevékenységüknek. Ez a szellemiség a társaságokhoz kapcsolódó tudományos munkát és az annak eredményeként létrejövő tudást mind szociokulturálisan, mind pedig politikailag erősen determinálta.

Pál Judit a Kiegyezés után visszatérő liberális közigazgatási elit, ezen belül is az 1868 és 1872 közt hivatalban lévő főispánok rekrutációját és pályaképét elemzi. Vizsgálja, hogy az 1848-ig uralkodó politikai elit, amely a főispánokat is adta, hogyan próbálta megőrizni társadalmi helyzetét a Bach-korszakban, és a kiegyezés után az arisztokrácia mennyire tudta megtartani dominanciáját, illetve hogy a főispánok mennyire kötődtek személyesen vagy gazdaságilag a rájuk bízott területekhez. Részletesen leírja a főispánok társadalmi, gazdasági, családi hátterét, bemutatja a legfontosabb, főispánokat adó arisztokrata családokat. A főispáni tisztelet betöltő közhivatalnokok kiválasztása általában a hagyományos elveket követte, és sokan közülük erős helyi kötődéssel (birtokok, születési hely, család) rendelkeztek. Kinevezésükkor mindenekelőtt a kormányzat politikai érdekei érvényesültek, tekintet nélkül a vallásra és a kulturális-nemzeti meghatározottságokra.

John Neubauer a román, szász és magyar irodalmi elit egymáshoz való viszonyát vizsgálja 1850 és 1945 között, bemutatva e század évszázad irodalmi trendjeit is. A magyar szabadságharc utáni első évtizedek irodalmát a népköltészet gyűjtése és feldolgozása (pl. *Krizsa János: Vadrózsák*) jellemezte. A kulturális élet kezdett intézményesülni, tudós társaságok (pl. *EME*, *ASTRA*, *Kemény Zsigmond Társaság*, *Erdélyi Irodalmi Társaság*) jöttek létre. A 19. század második felének erdélyi

írói közt viszonylag szoros munkakapcsolat alakult ki, a különböző nemzetiségek írói fordították egymás műveit, megjelentek egymás lapjaiban és tagjai lettek a egymás szervezeteinek. A századvég generációjához tartozó művészek között még intenzívebb kapcsolat volt (gondoljunk csak Ady és Goga viszonyára), amelyet gyakran erőteljesen befolyásoltak a turbulens politikai viszonyok. A szerző részletesen bemutatja a szász, magyar és román íróknak a náci ideológiák kiváltotta konfliktusát, az etnikumok irodalmának izolációjához vezető folyamatokat és az elszigeteltség feloldására tett kísérleteket.

Egry Gábor az 1941-ben alapított Erdélyi Párt létrehozásához vezető folyamatokat vizsgálja, a 20. század elejétől 1944-ig. Bemutatja az *Erdélyiség* ideológiájának kialakulását, majd a két világháború közötti időszakhoz kapcsolódó változásait. Különös figyelmet szentel az erdélyi magyar kisebbség társadalmát jellemző személyi, ideológiai és intézményi folytonosság bemutatásának, azaz hogy milyen ideológiákat követve próbálták megteremteni a politikai elithez tartozók az erdélyi magyarság szervezeti kereteit, a fő hangsúlyt egy politikai párt létrehozására helyezve, amelyhez az egyéb társadalmi szervezetek személyes kötelékeken keresztül kapcsolódtak. A szerző vizsgálja az etnikai egyenrangúság és az *Erdélyiség* ideológiája közötti kapcsolatot: bár az *Erdélyiség* ideológiája a két világháború közötti időszakban a békekés egymás mellett élés elvét hangoztatta, 1918 előtt és 1940 után megjelentek a magyarságot favorizáló, legalábbis implicit politikai diszkriminációt támogató, a magyarság történelmi küldetéséről beszélő, xenofóbiával és antiszemitizmussal keveredő hangok.

A kötet utolsó harmadát alkotó két tanulmány túllép az előző részek regionális keretein. *Marius Lazár* a modern román állam politikai elitjének formálódását vizsgálja a két fejedelemség egyesülésétől (1859) kezdve. Az egységes állam feje Alexandru Ioan Cuza lett, akinek megválasztása után három évvel, formális ottomán fennhatóság alatt, de megalakult a közös bukaresti kormányzat, melynek belpolitikáját a liberálisok és konzervatívok kiegyensúlyozott jelenléte jellemezte. 1881-ben jött létre a Román Királyság alkotmányos monarchiája, amely egészen az első világháborúig működött. Trianon után Erdély, Bukovina egy része és Besszarábia a román állam részévé vált, és ezzel párhuzamosan a belpolitikai struktúra is újraformálódott: a konzervatív

párt eltűnt, és helyét kisebb, populista törekvések vették át. A parlamentáris rendszer felbomlott és elnyomó rezsimek léptek a helyébe, elsőként 1939-ben II. Károly királyé. (Ezt követte még Antonescu diktatúrája 1940–44-ig, majd két kommunista rezsim (Gheorghe Gheorghiu-Dej és Nicolae Ceaușescu) 1947 és 1989 közt.) A szerző a parlamentáris rendszerek politikai és adminisztratív elitjének formálódását követi nyomon: a kulturális elit beolvasztásának folyamatát az addig elsősorban arisztokrata politikai elitbe és a középosztály viszonylagos kirekesztését, ami az arisztokrácia adaptációs stratégiája volt a modernizáció korában. A tanulmányhoz az 1859–1940 közötti román kormányok tagjainak társadalmi meghatározottságát bemutató tipológia kapcsolódik.

Mariana Hausleitner a Trianoni Szerződéssel Romániához csatolt Bukovina, Besszarábia és a Bánát régióit vizsgáló összehasonlító elemzésében a terület politikai átalakításának hatására jelentkező konfliktusokat vizsgálja. A kisebbségek viselkedését elsősorban a kormányzati politika, másodsorban a külföldi támogatás formálta, a radikális mozgalmak általában a sikertelen politikai tárgyalások vagy külföldi ösztönzés hatására jelentek meg. Békeidőben a radikálisok tevékenysége etnikai szegregációhoz és a kisebbségek esetenkénti megtámadásához vezetett, a második világháború éveit alátámasztva tevékeny részt vállaltak a holocaust és más etnikai tisztogatások segítésében.

A kötet tartalmi és metodikai sokszínűsége összhangban áll a benne vizsgált szűk két évszázad multikulturális erdélyi társadalmának sokféleségével. Izgalmas társadalom- és politikatörténeti elemzése megismerésével az olvasó koherens képet kaphat a sok nemzetiségnek és vallásnak otthont adó régió társadalmi elitjéről.

(*Victor Karady & Borbála Zsuzsanna Török [eds] [2008]: Cultural Dimensions of Elite Formation in Transylvania (1770–1950). Cluj-Napoca: EDR Foundation. 280 p.*)

Csereklye Erzsébet

